

Den rejsende biograf

Den amerikanske filmhistoriker Jack Stevenson, der har specialiseret sig i at indsamle, bevare, beskrive og vise 'sære' og sjældne, korte film, besøger i forbindelse med sin Europa-tourne også Danmark. Her har vi på Filmmuseet og i biografen i København og provinsen kunnet stifte bekendtskab med både propaganda og såkaldt exploitation film. Selvom exploitation-fænomenet er relativt udforsket herhjemme, strømmede mange til forestillingerne, der kunne byde på et bredt spektrum af 'skæv' underholdning – lige fra årgangsporno til narkotika-oplysning. Kosmorama bad Stevenson give en nærmere forklaring af 'exploitation'-begrebet:

Exploitation filmen er den logiske forlængelse af det omrejsende gøglers- og fidusnummer, som vi kender fra 1800-tallets 'vilde vesten'. Bortset fra saloons, danse-buler og bordeller havde de fleste amerikanske vestlige og midt-vestlige byer dengang ingen permanente underholdnings-etablisser, og de omrejsende show-folk kunne således udnytte det udekkeede forlystelsesbehov. Numrene kunne være demonstrationer af umådeligt håndlag eller skandaløse sensationer; skydefærdighed, knivkastning – eller udstilling af en eller anden notorisk personage, fx en berømt eller berygtet indianerhøvding, der på grund af tidernes ugunst havde brug for at tjene en skilling. Buffalo Bill og Annie Oakly var to af denne æras mere berømte entertainere. De lidt mere lyssky foretagender gik ikke af vejen for – ifølge eget udsagn – at udstille balsamerede menneskehoveder, afhuggede forbryderhænder og andre rariteter.

De omrejsende 'medicine shows' fra denne periode var ikke så særligt meget forskellige fra de senere 'movie roadshows' i 1920'erne, 30'erne og 40'erne. De emsige wild-west fupmagere, der prakkede folk flasker med 'alt-helbredende' vidundermidler på, fik siden panderter i shows som 'The Eminent Hygiene Commentators', der bragte sexhygiejne-film rundt i 1940'ernes USA; og efter forestillingen brugte man så filmen som salgsmotiv for småbo-

af Jack Stevenson

ger, der kunne 'helbrede' al uvidenhed om erotik og sex – løfte sløret for frygt og fortrængning!

Den 'magiske mixtur' blev solgt i biografen så sent som i 1970'erne, hvor pornografiske hæfter, super-8 film og siden videobånd blev solgt 'by the management only' i lobbyen efter forestillingerne.

Louis Sonney – en italiensk immigrant, der først arbejdede som kulminarbejder og siden blev sherif i Centralia, Washington – blev i begyndelsen af 1900-tallet nærmest ved et tilfælde opfinder af 'the movie roadshow': En dag fangede Sonney den berygtede og eftersøgte togrøver, Roy Gardner, hvis til ukendelighed forbundne ansigt havde vakt hans mistanke. Pludselig var Sonney selv berømt, og det skulle udnyttes. Han begyndte at turnere med et 'forbrydelse betaler sig ikke'-show, hvor han optrådte med foredrag, fremviste en elektrisk stol og som skræk-og-advarsel dokumentation kørte en forslidt kopi af den italienske filmatisering af Dantes Helvede (*Inferno*, 1909), så alle og enhver med egne øjne kunne se, hvordan en udåd ville blive belønnet i det hinsides. Og det var dette koncept, hvor 'live'-optræden blev kombineret med filmforevisning, der årtier fremover skulle kendetegne exploitation-filmens rammer. Louis Sonney grundlagde sit eget filmselskab i

1921 – og fra den ene dag til den anden ændrede han 'forbrydelse betaler sig ikke'-showet til et endnu mere profitabelt sex-show; efter hans død i 1949 overtog hans søn forretningen, og han indgik siden partnerskab med David Friedman. Selskabet eksisterer den dag idag.

Sensationer sælger

Princippet med en 'ekspert' eller berømmethed, der personligt anbefalede og solgte et produkt i forbindelse med filmforevisningen, var både økonomisk og konceptuelt grundlæggende for exploitation-fænomenet: I 1940'erne kunne man på scener landet over se Amerikas mest berømte atlet, Jesse Owens, sælge sex-oplysnings hæfter umiddelbart efter filmen *Mom and Dad* var blevet vist.

Exploitation-filmene fungerede som medium for og udnytter af øjeblikkets sensationer og nyheder – et klassisk eksempel er sagen om Robert Mitchum: Han blev som ung skuespiller i 1948 arresteret som følge af en marihuana-sigtelse, og med ham var en ung, smuk blondine ved navn Lila Leeds. Mitchum skandalen kørte længe og var på alles læber. Miss Leeds, der kort efter anholdelsen var blevet løsladt igen, således sit snit til at slå mønt af historien ved få uger efter at optræde i en lille, billig 'sandheden-om-marihuana'-film med titlen *Wild Weed*. Marihuana var i forvejen et yndet emne for exploitation-filmfolkene, idet Hays Office havde forbudt de store studier at komme ind på dette område. *Wild Weed* var så dårlig, at den faktisk blev en fiasko i første omgang, men da man fandt på at ændre titlen til det mere sexuel ladede *She Shoulda Said No!* gik den som varmt brød. Nogle år tidligere havde en af exploitation-genrens frontfigurer, Dwain Esper, på tilsvarende måde haft succes med at give en film kunstigt åndedræt ved at ændre dens titel fra *Maniac* til *Sex Maniac*.

Dwain Esper dækkede egenhændigt hele exploitation-fænomenet – lige fra selv at producere film til at rejse rundt og vise både sine egne og andres i fantasifuldt iscenesatte shows. Disse shows var nok det allervigtigste element i hele konceptet: Under depressionen var det især 'med-livet-som-indsats' stunts, der

blev brugt til at lokke folk ind til filmene; fx var 'begravelses-tricket' meget populært. Det gik ud på, at man begravede en mand 6 fod under jorden foran biografen, 6 dage før forestillingen skulle løbe af stablen – så kunne folk, der kom forbi, smide mønter ned til ham gennem et lille hul og derefter tale med ham i en dertil indrettet 'telefon'.

Esper rejste i slutningen af 40'erne rundt med Todd Browning filmen *Freaks* – men brugte titlen *Nature's Mistakes*, og siden *ForbIDDEN Love*. Og som 'live-show' havde han allieret sig med en gruppe ægte freaks, der optrådte i en lille savsmulds-manege i biografens lobby.

Exploitation-konceptet fortsatte helt op i 60'erne, hvor man fx under fremvisningen af horror-film lod spøgelse og monstre komme frem fra lærredets sider for at skræmme publikum – uddannede sygeplejersker stod med dramatisk effekt parat til at yde assistance til de bangebukse, der kunne tænkes at kollapse af bar skræk og rædsel. Eller man kunne lade mænd, der var klædt ud som politifolk, gå rundt og checke publikums ID-kort for derpå at smide dem ud, der var for unge til at se film som *Poor White Trash* m.v. – normalt var disse påfund den mest underholdende del af hele forestillingen, thi filmene var der ikke meget spræl i.



Waters og Linkletter

Så sent som i 1970'erne rejste en ældgammel Dwain Esper rundt i USA med et kvalmende show, han kaldte *Atrocities of War*. Og selv den siden så berømte John Waters havde i 1970 en flirt med exploitation-genren: Da han skulle afprøve sit udstyr, fik han fat i tre af sine faste skuespillere og lod dem opføre en lille 10-minutters scene hjemme i hans dagligstue. De valgte en af den selvsamme dags store avisnyheder som

emne for filmen. Nyheden drejede sig om den berømte TV-vært Art Linkletters datter, Diane, der i en LSD-rus havde kastet sig ud af et vindue øverst i et højhus. Filmen skulle angiveligt forestille at være optakten til hendes dødbringende spring – Waters kaldte den *The Diane Linkletter Story*, han lod den uden videre distribuere og tjente pænt på den.

Oversættelse: Maren Pust.

Animationsfilm og politik

Ved Odensefilmfestivalen i 1989 var vi nogle, der kunne forudsige kommunismens snarlige fald i Østeuropa ud fra de deltagende kortfilm. Både Sovjet, Tjekkoslavakiet og Ungarn havde sluppet film gennem censuren, – film med mer' eller mindre skjulte budskaber.

Den ungarske instruktør Sandor Reichenbüchlers nyeste (1989) film *Farvel lille ø (Isten Veled, Kis Sziget)* var et højaktuelt angreb på det problematiske dæmningsbyggeri, som Ungarn og Tjekkoslavakiet planlagde i Donau.

Filmen skildrer livet på en lille paradisisk ø med vilde dyr og nydelige små landsbyer. Befolkningen tvangsevakueres, og militærets bulldozere og helikoptere ødelægger alt – selv naturens mest imponerende

repræsentant – det store ældgamle træ. Tilskueren berøres voldsomt følelsesmæssigt ved denne demonstration af magt i fremskridtets navn.

I september måned 1989 opgav Ungarn og Tjekkoslavakiets raseri Nagamareshdæmningsprojektet, som dels ville have oversvømmet adskillige beboede øer i Donau og dels ville have eksporteret en del af Tjekkoslavakiets miljøproblemer til Ungarn; folket krævede nemlig, at projektet blev opgivet.

Sandor Reichenbüchlers sociale og politiske budskab gik ind på højeste sted; censuren slap vel hans budskab igennem for at støtte et holdningsskift, og Ungarn var jo også det første af de østeuropæiske stater, der indså, at kommunismens dage var slut.

Tjekkoslavakiet har længe haft andet at tænke på, og man troede



naivt, at Nagamareshdæmningen var opgivet, MEN nu, hvor landet står foran en deling, har Slovaakiets regering gravet projektet frem og agter at presse det igennem uden hensyn til Prags eller Ungarns mening. Men det berørte slovakiske område var intet Trianon – fredsaftalen i 1920 en del af det ungarske rige! – og Slovaakiets mange ungarene vil gerne hjem igen. Eksplosionsfare forude?!

Karen Hammer